

T.N.Qori Niyoziy nomidagi O'zbekiston Pedagogika
fanlari ilmiy tadqiqot instituti

UZLUKSIZ TA'LIM

ILMIY-USLUBIY JURNAL

2020,
Maxsus son

DJURAYEV Risbay
Bosh muharrir

Jurnal 2001 yildan nashr qilina
boshlangan.

O'z MAAdan 2007 yil 3-yanvar-
da № 0101-tartib raqami bilan
qayta po'yxatdan o'tgan.

Jurnalda e'lon qilingan
maqolalardan iqtibos keltiril-
ganda «Uzluksiz ta'lim»
jurnalidan olinganligi ko'rsa-
tilishi lozim.

Tahrir hay'ati:

Sherzod SHERMATOV
Uzoqboy BEGIMQULOV
Alisher UMAROV
Nargiza RAXMANQULOVA
Xolboy IBRAGIMOV
Shavkat QURBONOV
Roxatoy SAFAROVA
Islom ZOKIROV
Dono G'ANIYEVA
Lobar QARAXANOVA

Таҳририят манзили:

100027, Toshkent sh.,
Furqat ko'chasi,
174-uy.

O'zPFITI

Tel.: (71)-245-92-34

(93)-503-52-07

e-mail: uzluksiztalim_jurnal@mail.ru

liya_2305@mail.ru

TA'LIM MAZMUNI UZLUKSIZLIGI

- 3 **O.X.Xamidov**
Oliy ta'lim va maktabgacha ta'lim muassasalari integratsiyaning asosiy tendensiyalari va muammolari
- 9 **O.R.To'xsanov**
Uzluksiz ta'lim tizimida sharq mutafakkirlarining «ilm olmoq» ta'limoti mohiyati
- 13 **G.O.Hasanova**
Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida innovatsion pedagogik texnologiyalarning qo'llanishi
- 17 **M.M.Nigmatova**
Mashg'ulotlardan zamonaviy o'quv vositalaridan foydalanish
- 21 **G.Kamilova, G.Kurbonova**
Maktabgacha ta'lim muassasalarida ekologik tarbiyani tashkil etishda integrativ yondashuv
- 25 **Z.B.Jalilov, N.H.Azimova, S.Rahmonova**
Ta'lim muassasalarida estetik tarbiyani amalga oshirishning pedagogik shart-sharoitlari
- 29 **S.S.Avezov**
O'qituvchi nutq madaniyati kompetentligi
- 33 **G.U.Umarova**
Bolalarning iqtisodiy bilimdonligini rivoshlantirishda matematik tasavvurlarni shakllantirish mashg'ulotlarning ahamiyati
- 38 **D.Sh.Mirzayeva**
Maktabgacha ta'lim uzluksiz ta'limning poydevori
- 42 **D.Sh.Eshova, N.N.Hamroyeva**
Bolalar nutqini o'stirishda o'yinlar va sahnalashtirish faoliyatining ahamiyati
- 46 **M.Y.Ro'ziyeva, Ch.T.Xemrayeva**
Ta'limda xalq ertaklarining tarbiyaviy ahamiyati va ularni o'rgatishning innovatsion usullari

MA'NAVIY TARBIYA

- 50 **G.Sh.Rahmonova**
Shaxs kamolotida bo'lajak o'qituvchining ma'naviy-axloqiy va pedagogik kompetentsiyalarni shakllantirish
- 55 **M.B.Sharipova**
O'qituvchi-yoshlar tarbiyasida o'lmas an'ana marosimlarning ahamiyati
- 59 **G.B.Эргашева**
Личностное отношение условий учебной и профессиональной деятельности учителя
- 64 **C.Д.Ниязова**
Роль игры в экологическом образовании дошкольников
- 69 **Л.Г.Расулова**
Формирование элементарных математических представлений у дошкольников через дидактические игры
- 74 **Sh.Sh.Nizomova**
Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishda to'vus tizimini shakllantirish
- 78 **И.Х.Ражабова**
Особенности организации и проведения дидактических игр с детьми старшего дошкольного возраста
- 84 **Н.А.Хамраева**
Методы использования инновационных технологий на уроках русского языка и литературы
- 90 **N.S.Turdiyeva, Z.M.Ashurova**
O'z-o'zini tarbiyalash borasidagi ajdodlarimiz qarashlari

KASBG A YO'NALTIRISH VA PSIXOLOGIK XIZMAT

- 94 **Г.Д.Ниязова, Н.Икрамова**
Роль методической службы в развитии профессиональной компетентности педагога ДОО
- 99 **L.T.Ochilova, L.Ch.Rajabova**
Математика mashg'ulotlarida didaktik o'yinlardan foydalanishning ahamiyati
- 103 **F.F.Nurullayev, N.A.Ukrumova**
Oilada sog'lom, man'aviy-axloqiy muhit
- 107 **Sh.H.Qulieva, A.A.To'raev, F.Sh.Avezova**
Tizimni yondashuv asosida bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy-pedagogik tayyorgarligini shakllantirish

O'QITUVCHI NUTQ MADANIYATI KOMPETENTLIGI

S.S.AVEZOV,
BuxDU dotsenti, f.f.n

Inson boshqa mavjudotlarjan tili, nutqi orqali farq qiladi. Insoniyatning mazkur nutq jarayoni ham o'ziga xos qonuniyatlarga ega. Maqolada nutq va uning ijtimoiy ahamiyati, nutq madaniyati va uning xususiyatlari, so'zning nutq jarayonidagi o'rni, Sharq notiqlik san'atining namoyondalari, o'qituvchi nutq fazilatlari va uning yosh avlod kamolotiga ta'siri haqida so'z boradi.

Tayanch so'zlar: nutq, so'z, nutq madaniyati, milliy mentalitet, Notiqlik san'ati, notiq (va 'zxon yoki voiz), o'qituvchi nutqi, o'qituvchi va o'quvchi faoliyatida nutq.

Человек отличается от других существ языком и речью. Этот процесс человеческой речи тоже имеет свои законы. В статье рассматривается речь и ее социальная значимость, культура речи и ее особенности, роль речи в речевом процессе, представители искусства восточной речи, качества педагогической речи и ее влияние на развитие подрастающего поколения.

Ключевые слова: речь, слово, культура речи, национальный менталитет, публичное выступление, оратор (проповедник или проповедник), речь учителя, деятельность учителя и ученика.

Man differs from other beings in language and speech. This process of human speech also has its own laws. The article discusses speech and its social significance, speech culture and its features, the role of speech in the speech process, representatives of the art of Oriental speech, the qualities of teacher speech and its impact on the development of the younger generation.

Keywords: speech, word, speech culture, national mentality, public speaking, speaker (preacher or preacher), teacher speech, teacher and student activities.

Nutq-inson tafakkuri mahsuli. U o'zining ongli, mazmunan sermahsul va jozibador nutqi bilan jamiyatda o'rin topadi. Xususan, siyosiy, iqtisodiy va ma'naviy jihatdan betinim rivojlanib borayotgan yangi demokratik jamiyatimizda shaxs kamoli, uning yuksak madaniyati va milliy xarakter xususiyatlari, milliy mentalitetga ega yangicha dunyoqarashi bilan alohida mas'uliyat kasb etadi.

Nutq madaniyati –so'zlovchining nutq jihatdan kompetentli mahoratini, o'zaro kommunikativ munosabatda ona tilimizdan o'rinli, to'g'ri, mantiqli, jo'yali, ifodali va ta'sirchanlik ruhida foydalanish mazmunini tashkil etadi. O'qituvchi nutqning bu kommunikativ sifatlarini egallash uchun o'ziga nisbatan juda kata mas'uliyatbva talabchanlikni amalga oshirib borishi lozim. Inson bu ko'hna olam qo'ynida yashar ekan, u shu jamiyat kishilari bilan muloqotga kirishib munosabat

ko'rsatishga majburdir. Zero, har bir insonning boshqalar yoki ko'pchilik bilan munosabati nutq orqali yuzaga chiqadi, shu asnoda uning aql-zakovati, madaniyati va ma'naviyati namoyon bo'ladi. Til asl ma'noda moddiylik kasb etadi (lug'aviy ma'nosi – nutq a'zosi hisoblanib, kishilarda nutq tovushi hosil qiladigan vosita), ikkinchi ma'nosi ham madaniyatga taalluqli bo'lib, u ajdodlarimizdan bizlargacha yetib kelgan ma'naviy meros sanaladi. Yoxud o'zbek tilidagi lug'at- so'z manbasining umumiy yig'indisidir. Uchinchi ma'nosi ijodiy mazmun kasb etib, so'z manbasidan qanday va qay tarzda foydalanib, nutq faoliyatimizdagi xatti- harakatimiz, aql- zakovatimiz, ruhiy holatimizni ifoda etuvchi jarayon anglashiladi. Ko'rinadiki, ikki manba faoliyat doirasi asosida so'z yotadi. O'qituvchi nutqining asosini til tashkil etadi. So'z – inson faoliyati, hayoti uchun to'g'ri, aniq ma'no kasb etib muomala- munosabatda qo'llansagina, u jon oladi, "tiriladi". So'z - muomala, suhbatda qatnashmasa, umri qisqarib boradi. Demak, har bir so'z ham inson kabidir, lekin insondan ko'p yashaydi, uning mehri bilan avloddan-avlodga meros bo'lib qolaveradi. Shuning uchun so'z ma'nosini his qilish, uning kuch-qudratini anglash, u orqali bir-biriga ijobiy ta'sir ko'rsata olish esa inson madaniyati darajasini belgilaydi.

Nutq madaniyati uzoq tarixiy taraqqiyotga ega. Uning yuksak namunasi notiqlik san'ati bo'lib hisoblanadi. O'qituvchi nutqi samarasi o'z fikrini aniq va teran yetkazib berishda sanaladi. Bu esa o'quvchilar, kasbdoshlar va atrofda kishilar bilan o'zaro munosabatida ayonlashadi.

Notiqlik san'ati O'rta Osiyoda ham keng tarqalgan san'at turlaridan biri sanaladi. Ular orasida buyuk qomusiy olimlar A. Beruniy, A. Forobiy, Ibn Sino, Al-Xorazmiy, Mahmud Qoshg'ariy, Zamaxshariy, Sakkokiy til, lug'at, grammatika va mantiqqa doir ilmiy asarlar yaratganlar. Bular o'z navbatida notiqlik san'ati rivojlanishiga ham munosib hissa qo'shishgan. Chunonchi, Beruniy asarlarida nutqni ikki xil yo'l bilan ifodalash –nars va nazmda namoyon etish mumkinligini bildirsa, Forobiy grammatika va mantiq fanlarining nutqdagi o'rni va ahamiyatini izohlaydi.

Sharq notiqlik san'atining namoyondalaridan biri Kaykovusdir. U o'zining mashhur asari "Qobusnoma" bilan taniqli. Kaykovusning ushbu asari XI asr Sharq pedagogikasining nodir boyligi bo'lishi bilan bir qatorda, bu asarda notiqlik haqida ham nozik fikrlar bayon etilgan. Asarining "Suxandonlik bilan baland martabaga ega bo'lish haqida" deb nomlangan yettinchi bobida va hunarni egallashga bag'ishlangan oltinchi bobida notiqlik sirlariga doir bildirilgan mulohazalar nafaqat o'sha davrda, balki hozirda ham katta ahamiyatga ega. U: "Notiqlikni egallash yo'li, birinchidan, tinimsiz mehnat qilishdir, deydi, – ikkinchidan, nutqing go'zal bo'lsin. So'zining ikki tomoni bordir. Biri go'zal tomoni,

ikkinchisi xunuk tomonidir. Xalq oldida gapiradigan so‘zing go‘zal bo‘lsin, bu so‘zni xalq qabul kilsin”.

O‘zbek mumtoz adabiyotining ulkan namoyandasi, so‘z mulkingning sultoni Alisher Navoiy butun ijodi bilan o‘zbek tilining boyligi, naqadar go‘zalligi, jozibadorligi, chuqur ma‘no kasb etishini namoyon etdi. Shoirning “Agar shohsen sen –ogohsen sen, agar ogohsen sen –shohsen sen” degan dono fikrida ham tilimizdagi so‘z qadrini qanchalik yuksak darajada egallagan insonning shoh darajada bo‘lishini anglash mumkin. U notiq (va‘zxon yoki voiz) nutqidan inson hamisha ta‘sirchan bo‘lishini ta‘kidlaydi: “Va‘zxon shunday bo‘lishi kerakki, uning majlisiga kirgan odam to‘lib chiqsin, to‘la kirgan odam esa yengil tortib, holi qaytsin”. Uning voiz qanday bo‘lishi haqidagi fikri ham ahamiyatlidir: “Voiz xaq so‘zni targ‘ib qilishi, Payg‘ambar so‘zidan chetga chiqmasligi kerak, eng avval uning o‘zi xaq va shu yo‘lga solishi lozim. O‘zi yurmagan yo‘lga elni boshlamoq – musofirni yo‘ldan adashtirib biyobonga tashlamoq va sahroda uni yo‘qotmoqdir. O‘zi mastning elni hushyorlikka chaqirishi - uyquchi kishining odamlarni bedorlikka da‘vat etganiga o‘xshash bir narsadir.” Demak, voiz, avvalo, o‘zi shariat va tariqat yo‘liga kirgan notiq bo‘lishi kerak ekan.

Navoiy davrining yuksak voizi, zamondoshi Mavlono Husayn Voiz Koshifiydir. O‘zining “Futuvvatnomai Sultoniy yoxud javonmardlik tariqati” asarida shunday yozadi: “Bilgilki, odamzodning sharafi nutqi bilan va nutq odobiga rioya qilmagan odam, u sharaftan bebahrdir. So‘z hamma vaqt savob uchun ishlatilishi, to‘g‘ri va haqqoniy bo‘lishi kerak. Notiq so‘zlovchilarni ikki guruhga ajratadi: 1. Martabaga erishganlar. 2. Martabaga erishmaganlar.

Martabaga erishgan ulamolar (olimlar, oriflar-SA) nutqda so‘z o‘rni va qadrini aniq biladiganlar hisoblanib, ular quyidagi qoidalarga rioya qilishlari zarur. Birinchidan, har kimning ahvoliga qarab, munosib so‘z aytsin. Ikkinchidan, dag‘allik qilmasdan lutf va muloyimlik bilan gapirsin. Uchinchidan, gapirayotganda tabassum qilib, ochilib gapirsin. To‘rtinchidan, ovozini baland ko‘tarmasin, eshituvchilarga malol keltirmaydigan qilib gapirsin. Beshinchidan, odamlarga nafi tegadigan ma‘noli gaplarni gapirsin. Oltinchidan, agar so‘zning qadr- qimmatini bo‘lmasa, uni tiliga olmasin, chunki ulug‘larning so‘zi bamisoli urug‘dir, agar urug‘ puch yoki chirigan bo‘lsa, uni yerga eksang unib chiqmaydi” –deb ko‘rsatadi.

Martabaga erishmaganlar ko‘pchilikni tashkil etib, endigina nutq fazilatlarini o‘rganayotgan kishilardir. Ular quyidagi suhbat va nutq odobi qoidalarga rioya qilishlari zarur: birinchidan, so‘zlamaganlarga gapirmasin. Ikkinchidan, so‘zlayotganda ovozini baland ko‘tarmasin. Uchinchidan, gapirayotganda o‘ngu so‘lga qaramasin. To‘rtinchidan, g‘arazli va kinoyali gaplarni gapirmasin. Beshinchidan, qattiq gapirmasin va betgachoparlik qilmasin. Oltinchidan,

pushaymon bo'lmalik uchun o'ylab gapirsin. Yettinchidan, odamlarning gapini bo'lib gap qaytarmasin. Sakkizinchidan, ko'p gapirmasin, chunki ko'p gapirish aqli noqislik belgisidir. Oz bo'lsa ham soz gapirishni shior etsin”.

O'zbek adabiyotida ham o'z asarlari va nutq irod qilish mahorati bilan mashhur adiblar anchagina. Ular orasida Behbudiy, A. Avloniy, A. Qodiriy, Fitrat, Cho'lpon, G'. G'ulom, Oybek, X. Olimjon, M. Shayxzoda, A. Qahhorlar nomini ehtirom bilan tilga olmoq lozim. Keyingi yillarda esa S. Ahmad, Odil Yoqub, P. Qodirov, E. Vohidov, A. Oripov, Sh. Xolmirzaev, O'tkir Hoshimov, Tog'ay Murod kabi adiblar ham o'z asarlari bilan xalq orasida shuhrat qozonganlar.

Birgina H. Olimjonning “Men o'zbek xalqi nomidan so'zlayman” maqolasida butun xalqni dushmanga qarshi kurashga da'vat etuvchi so'zlari nihoyatda ta'sirlidir: “Qadim o'zbek yigitlari uzoq safarga otlanganlarida o'zlari bilan bir siqim ona tuproqni ham olib borganlar. Bu tuproq ularni xatarlardan himoya qilgan, ularni o'q o'ldira olmagan, nayza tesha olmagan, o'tdan olib o'tga tashlaganda ham omon saqlagan”. Bir siqim tuproq-Vatan timsoli, yurt himoyasi uchun fidoyilik ramzi ekanini his qilish qiyin emas.

Xullas, yuqoridagi fikrlardan aniqlash mumkinki, nutq madaniyati kompetentligi insonning jamiyatdagi o'rmini topishda, shaxs va mutaxassis sifatida faoliyat ko'rsatishga erishtiradi. O'qituvchi nutq madaniyati kommunikativ sifatлари, iqtidori yosh avlod taraqqiyotida munosib ta'sirga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Kaykovus. Qobusnoma. To'ldirilgan 2 - nashri. Toshkent: "Istiqlol", 1994-78-b.

2. Husayn Voiz Koshifiy. “Futuvvatnomai Sultoniy yoxud javonmardlik tariqati”. 1993, T, A Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, fors tojik tilidan N. Komilov tarjimai 3-8-betlar.

3. H. Olimjon “Tanlangan asarlar”, Adabiyot va san'at nashriyoti, 1-tom 1961-yil 76-b.